

**СУДЕБНИК КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВЛАСНОСТІ**

**COMPILATION OF STATUTES OF KAZYMYR YAHAILOVYCH:
CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF PROPERTY**

Колос М.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,*

*доцент кафедри судочинства та кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені Іоннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»*

Статтю присвячено аналізу основних кримінально-правових положень Судебника 1468 р., укладеного за правління Великого князя литовського Казимира Ягайловича. Досліджено структуру, об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу злочинів та види покарань, що застосовувались до злочинців, здійснено їх класифікацію. Акцентовано увагу на християнських принципах, які були застосовані укладачами в окремих правових нормах Судебника.

Ключові слова: Судебник Казимира IV, злочини проти власності, об'єктивні ознаки, суб'єктивні ознаки, покарання.

Статья посвящена анализу основных уголовно-правовых положений Судебника 1468 г., уложенного во время правления Великого князя литовского Казимира Ягайловича. Исследованы структура, объективные и субъективные признаки состава преступлений, виды наказаний, которые применялись к преступникам, осуществлена их классификация. Акцентировано внимание на христианских принципах, которые были применены составителями в отдельных правовых нормах Судебника.

Ключевые слова: Судебник Казимира IV, преступления против собственности, объективные признаки, субъективные признаки, наказание.

The article analyses basic criminal law provisions of the Compilation of statutes of 1468, concluded under the rule of the Grand Duke of Lithuania Kazymyr Yahailovych. The author researched the structure, objective and subjective elements of the crimes and types of penalties that had been applied to criminals, made their classification. Attention is drawn to the Christian principles applied by the compilers in the separate legal norms of the Compilation of statutes.

Key words: Compilation of statutes of Kazymyr Yahailovych IV, crimes against property, objective elements, subjective elements, penalty.

Постановка проблеми. Казимир IV Ягайлович (1427–1492 рр.) з родини Гедиміновичів, ще будучи малолітнім, у 1440 р. був коронований у Віленському соборі на пост Великого князя литовського, а в 1447 р. після смерті свого брата Володислава III, короля польського, у встановленому порядку посів і цей пост. Його державно-правова діяльність була досить активною. Як зауважував І. Крип'якевич, Казимир

IV, обмежуючи права українських земель, «скасував волинське князівство, що було гніздом українських автономістів, і передав Волинь під управу свого намісника. У 1470 р. та ж доля спіткала київське князівство: він відібрав його з рук зукраїнчених князів Олельковичів і зробив звичайною литовською провінцією. Це викликало обурення в Україні, бо Київ все ще вважався столицею» [1, с. 126]. Саме Казимир

IV розширив права шляхетських родин, закріпивши це в Нешавських статутах 1454 р., що в подальшому мало сприяти більш широкому залученню цієї верстви до управління державою.

Він же організував і забезпечив прийняття в 1468 р. Судебника, основний зміст якого становили кримінально-правові та кримінальні процесуальні положення. Цей акт формувався в кращих традиціях середньовіччя. Його автори значною мірою використали юридичну термінологію Руської Правди, правові ідеї, закладені в ній, та окремі положення названого закону. До того ж були враховані думки представників правлячого класу та інших членів литовсько-руського суспільства, очолюваного Казимиром IV, «божою милістю королем польським, великим князем литовським і руським, княжичем пруським і жемайтським та інших земель». Кожен із них у певних межах брав участь у підготовці, обговоренні, прийнятті чи оприлюдненні змісту Судебника. Саме таку технологію законотворення та доведення змісту закону до людей було застосовано Великим князем литовським, що постає з преамбули дослідженого акта [2, с. 49].

Оприлюднення великокняжих офіційних документів, до яких належав також Судебник, здійснювалось уповноваженими особами способом читання й вивішування їхніх текстів у публічних місцях, зокрема в церквах, костелах, на базарах тощо. Такий підхід до інформування населення про криміналізацію певних діянь мав завідомо попереджувати необгрунтовані заяви будь-якої особи, яку запідозрили у вчиненні злочину, що їй нібито не було відомо про встановлення нових правових заборон і покарань за їх порушення.

Актуальність теми дослідження зумовлюється важливістю встановлення кримінально-правового змісту положень Судебника, які регулювали й охороняли суспільні відносини в українських землях у часи функціонування Литовсько-руської держави, а також потребою виявлення їх можливого впливу на подальший розвиток українського кримінального права. Статтю підготовлено на виконання програми досліджень кафедри «Актуальні проблеми кримінального права: генеза, тенденції розвитку, зв'язки з конституційним та іншими галузями публічного і приватного права; наука кримінального права; закономірності, системність, якість, удосконалення і термінологія закону» (протокол № 8 від 17 лютого 2012 р.), період виконання якої визначено на 2012–2016 рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Положення Судебника вивчали такі вчені, як М. Владимирський-Буданов, Н. Єфремова, С. Ковальова, І. Лаппо, І. Старостіна та інші. Деякі дослідження за своїм змістом не були кримінально-правовими, а належать до загальноісторичних. Крім того, вважаємо, що є потреба в подальшому розглянути отримані результати в контексті загального розвитку українського кримінального права.

Метою статті є поширення в середовищі зацікавлених осіб результатів поглибленого наукового дослідження генезису формування й розвитку укра-

їнського кримінального права в період знаходження праукраїнських земель у складі Литовсько-руської держави.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи аналіз джерел, що стосувалися змісту Судебника, ми звернули увагу на те, що С. Ковальова обгрунтовано не погодилась із поглядами окремих дослідників цього акта, які вважали його текст примітивним та обмеженим [2, с. 18]. Беручи до уваги час виникнення й історичний період розвитку Литовсько-руської держави, коли було укладено названий нормативно-правовий акт, а також стан юридичної освіти та особливості законодавчої техніки, ми так само не знайшли підстав для обгрунтованої критики його авторів. Більше того, можемо стверджувати, що Судебник є якісним галузевим кодифікованим законодавчим актом, спрямованим на кримінально-правову охорону суспільно-економічних відносин власності на території Великого князівства литовського (далі – ВКЛ), до складу якого на той час входила значна частина земель сучасної України [3, с. 46, 47]. Вважаємо, що галузева спрямованість регулятивно-охоронної спеціалізації Судебника завідомо обмежувала сферу його впливу певним предметом, проте не зводила до мізерності за правовою суттю. Адже з 25 статей цього акта 15 мають очевидно виражений кримінально-правовий зміст (статті 1, 2, 5–8, 13–19, 23, 24). До того ж норми матеріального кримінального права були спрямовані на охорону такого важливого об'єкта суспільних цінностей, як власність.

Вважаємо, що укладення цього нормативно-правового акта зумовлювалось невідкладною потребою в посиленні в державі боротьби саме з розкраданням майна. Адже такі протиправні дії споконвіку вважались одними з найбільш небезпечних для фізичного існування людини. Що ж стосується кримінальних процесуальних положень, то вони традиційно для середньовіччя були введені до акта для виконання службових функцій щодо кримінально-правових норм, забезпечуючи регулювання розгляду судом справ і призначення покарання винним особам.

Звертаємо увагу, що майже всі кримінально-правові норми Судебника складаються з гіпотези, диспозиції й санкції, а система об'єктивних і суб'єктивних ознак, характерних для диспозицій, індивідуалізує кожний склад злочинів. Водночас, вказуючи на безпосередній об'єкт посягання, законодавець не в кожній нормі визначав індивідуальну назву предмета чи інші його ознаки. Це мало місце лише в статті 24, де він описав викрадення людей, деталізувавши такі назви їх соціального статусу, як «вільна» й «невільна» челядь, та в статтях 13, 15, 23, де використано загальні назви тварин, зокрема «кінь», «шкапа» й «корова». В усіх інших нормах вони позначалися опосередковано. Наприклад, «з лицем приведуть татя» (стаття 1), «то і лица у двір не брати» (стаття 2), «у когось що вкрав» (стаття 5), «вкрав щось і загубив» (стаття 6). Застосування в законі таких узагальнюючих термінів було позитивним моментом, оскільки забезпечувало можливість притягувати до відповідальності винних осіб, які протиправно заво-

лоділи будь-якими цінностями незалежно від їх назви чи функціонального призначення.

Що ж стосується ознак об'єктивної сторони складу злочинів, то вони проявлялись у формі активної протиправної поведінки та відповідних їй наслідків. Це постає зі змісту положень кожного складу злочинів, зокрема таких: «а якщо б злодій у когось що вкрав <...> і <...> у дім не приніс» (стаття 5); «а котрий був лежнів тримав у своєму домі таємно, а сусідам і околиці не повідомив, і у той час щось у кого зникло» (стаття 8).

До того ж між визначеними в законі двома категоріями («дія» та «наслідок») відчувається наявність причинного зв'язку, хоча в ті далекі від нас часи над теоретичними аспектами цієї філософської категорії, на нашу думку, у ВКЛ мало хто задумувався. Проте авторів Судебника не можна запідозрити у відсутності логіки природного правового мислення, що саме забезпечувало чіткість побудови ними правових норм, зокрема й логіко-причинних функціональних зв'язків між їхніми структурними елементами та ознаками. Укладаючи певні склади злочинів, законодавець достовірно розумів, хто має та може бути суб'єктом вчинення відповідних протиправних дій, які наслідки наставатимуть від їх вчинення тощо. Наприклад, у статті 5 аналізованого акта визначено, що «а якщо б злодій у когось що вкрав, і де вкрадено, там його схопили з лицем <...>», тобто із цінностями, якими він протиправно заволодів, то винний підлягав покаранню. І хоч у цій статті не закріплювалася санкція, з умов її змісту постає, що кваліфікація протиправних дій і призначення покарання злочинцю мали здійснюватися за правилами статей 1 та 2 Судебника.

Важливу роль у кваліфікації злочинів і призначенні покарання винним особам відігравали структурні ознаки об'єктивної сторони складу злочинів, закріплені в нормах Судебника. До таких належали дані про ціну викраденого майна, його найменування, про рецидив вчинення протиправних дій тощо.

Досить досконало, на нашу думку, укладачі Судебника описали також суб'єктивні ознаки складу злочинів, тобто дані, що стосувалися суб'єкта злочину й суб'єктивної сторони. Так, за статевими ознаками суб'єктами злочину могли бути особи чоловічої та жіночої статі, за віком – дорослі й діти, за винятком тих, які не досягли віку 7 років (стаття 1).

Із цього приводу С. Ковальова дійшла висновку, що джерелом інформації, яка спонукала укладачів Судебника визнати дітей, які не досягнули віку 7 років, невинними у вбивстві, став титул 39 «Про страти» глави 81 Прохирона, як і «класичне римське право» [2, с. 33]. Проте її посилання на римську традицію, на нашу думку, є не зовсім коректним. По-перше, наведене нею положення з Прохирона стосувалось лише такого злочину, як убивство, а положення статті 1 Судебника зовсім іншого – крадіжки. Це постає з тексту вказаної статті, де зазначено: «А жінка була (про крадіжку – М. К.) відала з дітьми, вже дорослими, то жінкою і дітьми заплатити, а самого на шибеницю; а якщо будуть малі діти,

менше семи років, ті у тому не винуваті». Вважаємо, що словосполучення «не винуваті» явно не є ідентичним таким поняттям, як «суб'єкт злочину» або «вік, з якого настає кримінальна відповідальність». Відтак не можна категорично стверджувати, що кримінальна відповідальність у Римській державі могла наставати відразу ж після завершення останньої доби сьомого року життя дитини, яку підозрюють у можливому вчиненні будь-якого злочину.

Щодо цієї проблеми ґрунтовно висловився відомий італійський учений-романіст Ч. Санфіліппо. З його даних постає, що в Римській державі не було встановлено незмінний вік, який передбачав би чітку дату, з якої особа наділялася здатністю здійснювати свої права та нести відповідальність за власні дії. Цю правову цінність людина набувала, як правило, з досягненням статевої зрілості, факт наявності якої необхідно було встановлювати в кожному конкретному випадку, беручи до уваги місце її народження, проживання, стан розвитку тіла тощо. Малолітніми або немовлятами в Римській державі дійсно називали дітей віком до 7 років. Вони вважались такими, що не здатні щось розуміти, бажати, а отже, не були дієздатними. Діти віком понад 7 років вважались обмежено здатними розуміти й бажати, тобто були лише частково дієздатними аж до досягнення статевої зрілості. Якщо ж така дитина, перебуваючи на межі досягнення статевої зрілості, вчиняла протиправні дії (злочин), вона могла бути притягнута до відповідальності. І лише з досягненням статевої зрілості в повному обсязі діти набували статус правоздатності й дієздатності та були зобов'язані нести кримінально-правову відповідальність як повнолітні [4, с. 44–46].

У цьому аспекті певний інтерес викликає також позиція Тимофія, єпископа Александрійського. Він, роздумуючи над віком людини, з якого її гріхи «судяться від Бога», роз'яснив, що це залежить від міри пізнання й міркування кожної особи. Одні судяться з 10-річного віку, а інші – з більш старшого віку (Правило 18) [5, с. 281]. Такі дані, на наше переконання, дають можливість більш обґрунтовано вести дискусію про генезис традиції законодавчого встановлення межі віку, з якої може наставати кримінально-правова відповідальність людини.

Суб'єкт злочину позначається в Судебнику різними словами: і староруський термін «тать», і «чиясь людина», яка злодійство вчинила, і більш вузьке за значенням словосполучення «чийсь паробки», які украли щось у когось (статті 1, 7, 9) тощо.

Згідно з положеннями аналізованого акта суб'єктами відповідальності, крім людей князівських, панських чи боярських, могли бути також їхні господарі, які знали про вчинення залежними від них людьми злочинів або брали в їх здійсненні особисту участь. Якщо такий факт підтверджувався належними доказами, господар мав нести відповідальність, як і його підлеглі (стаття 7). Однак якщо цей господар був васалом іншого, більш значного господаря, то суд над ним мав вершити останній із них зі своїми службами в процесуальному порядку, визначеному в статтях 9–11 Судебника.

Результати проведеного дослідження показують, що кожну з протиправних дій, визначених у Судебнику як злочини, можна було вчинити лише умисно. Адаже необережне викрадення будь-якого майна, людею або таємне переховування у своєму домі волоцюг без усвідомлення осудною особою суспільно небезпечного характеру таких дій і наслідків, які можуть настати від них, є неможливим. Крім того, в усі часи існування людства, здатного аналізувати зміст суспільно-економічних відносин власності, суб'єкти вчинення майнових злочинів, як і власники майна, чітко розуміли, що викрадення могло здійснюватися лише з метою протиправного вилучення майна та використання його корисних властивостей особисто правопорушником та/або третіми особами з його волі з одночасним позбавленням таких можливостей власника.

Загальновідомо, на наше переконання, також те, що внутрішній зміст кримінальної відповідальності в усі часи та в усіх народів проявлявся в покаранні. Не був винятком із цього правила також литовсько-руський народ і його держава. Закріплені в Судебнику види покарань за ознакою впливу на засуджених ми класифікували на такі чотири групи:

а) які позбавляють засуджених життя (статті 1, 2, 13–16, 18, 19, 24);

б) болісні, що виконувалися способом побиття винних (стаття 21);

в) які позбавляють злочинців свободи на певний строк, з правом викупу (стаття 4); виконувалися способом ізоляції засуджених у в'язниці;

г) компенсаторні покарання, що виконувалися стягненням із винного «істини», тобто реальної вартості викрадених ним цінностей (стаття 4); оплатою вартості викраденого «жінкою і дітьми», тобто шляхом залучення їх до примусової праці на потерпілого до повної компенсації шкоди, нанесеної злочинцем (статті 1, 4); компенсації нанесеної шкоди власними домашніми статками, у тому числі особистими речами злочинця (статті 6, 14); оплати шкоди особистим рухомим майном (бондою) паробка, тобто залежної людини (стаття 19).

Варто звернути увагу на те, що законодавець ВКЛ, формулюючи певний склад злочину, цілеспрямовано та вдало використовував обставини, які приводили до пом'якшення чи обтяження покарання злочинця. Вони позначались категоріями, що використовуються в законотворчій і судовій практиці навіть на сучасному етапі розвитку українського кримінального права, а саме: «вчинення крадіжки вперше» (статті 14, 17, 19); «якщо до того крав», тобто неодноразово посягав на чужу власність (статті 16, 18); викрадення майна вартістю «нижче» чи «вище» визначеної законодавцем граничної суми. Наприклад, у статті 14 Судебника закріплювалось: «А хто вперше вкраде, а до того не крав, то за першу крадіжку карати його сплатою вини, якщо (вартістю – М. К.) нижче полтини домашніх речей крав, то домашніми ж речами платити; а якщо вище полтини вкрав, хоча і вперше крав, то його повісити».

Передбачивши суворе покарання членів сім'ї злочинця, які знали про вчинену ним крадіжку (стаття 1),

законодавець у статті 6 Судебника виключив можливість притягнення до відповідальності дружини й дорослих дітей, які не знали про вчинений главою їхньої сім'ї злочин. Більше того, правопорушнику заборонялось розраховуватися за шкоду, нанесену злочинцем, спільним сімейним майном або майном когось із членів сім'ї. Він був зобов'язаний компенсувати потерпілому його втрати лише часткою майна, що належала йому особисто в спільному господарстві. У цьому положенні Судебника очевидно вбачається сутність принципу особистої відповідальності за вчинений злочин, що ґрунтується на такому положенні Біблії: «Батьки не повинні бути карані смертю за дітей, і діти не повинні бути карані смертю за батьків; кожен повинен бути караним смертю за свій злочин» (Второзаконня, 24:16). У книзі пророка Єремії це ж положення прописане таким чином: «Кожен буде помирати за своє власне беззаконня; хто буде їсти кислий виноград, у того на зубах і оскома буде» (Єремія, 31:30) [6, с. 207, 815].

Досить цікавим є також положення статті 12 Судебника, у якій зазначено: «А коли злодію винесли вирок, то до чого його прирекли, так і карати по його діянням». Вважаємо, що воно також має ознаки принципу, який стосується відповідності покарання змісту протиправних діянь злочинця та їх наслідкам. Подібну ідею було закладено ще в статті 76 Руської Правди [7, с. 49].

Висновки. Проведений аналіз названих основних кримінально-правових положень Судебника Великого князя литовського Казимира Ягайловича дає підстави зробити певні узагальнення.

Так, Судебник 1468 р., прийнятий Великим князем литовським спільно з князями, панами радними та всім суспільством Великого князівства Литовського, був першим литовсько-руським галузевим кодифікованим нормативно-правовим актом, спрямованим на охорону власності всіх соціальних верств населення держави. В основу його тексту було покладено кримінально-правові ідеї й термінологію Руської Правди та правові звичаї литовсько-руського народу, що забезпечило його сприйняття суспільством.

Структура кримінально-правових норм Судебника складалась із системи об'єктивних і суб'єктивних ознак, притаманних конкретному складу злочинів, що описані в названому акті.

Види покарань, закріплені в санкціях кримінально-правових норм Судебника, спрямовувались переважно на позбавлення злочинців життя, що свідчить про високий рівень небезпечності вчинюваних ними майнових злочинів. Крім смертної кари, до засуджених застосовувались болісні покарання, а також ті, що позбавляли людину свободи на певний строк, і компенсаторні.

Законодавець Великого князівства Литовського продовжив законотворчу традицію Руської держави, застосовуючи в складах злочинів кваліфікуючі ознаки та водночас узгоджуючи їх із видом і розміром покарання, яке мало призначатись винним судом. У змісті кримінально-правових норм Судебника вба-

чаються також елементи гуманного підходу законотворців до оцінки дій осіб, які могли бути причетними до злочину, і застосування в процесі законотворення окремих християнських принципів. Аналізований

нормативно-правовий акт, як і Руська Правда, став передвісником та ґрунтовною основою для подальшої кодифікації литовсько-руського кримінально-правового законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 1992. – 560 с.
2. Ковальова С. Судебник Великого князя Казимира Ягайловича 1468 року : [монографія] / С. Ковальова. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. П. Могили, 2009. – 112 с.
3. Українські землі в XV ст. Литовська і Московська держава в 1430–1503 роках. Боротьба за київську спадщину // Атлас історії України. – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – С. 40–52.
4. Санфилиппо Ч. Курс римського частного права : [учебник] / Ч. Санфилиппо ; пер. с итал. И. Маханькова ; под ред. Д. Дождева. – М. : БЕК, 2002. – 400 с.
5. Канонічні відповіді святійшого Тимофія, єпископа Олександрійського, одного із ста п'ятдесяти отців, що були на Константинопольському соборі // Книга Правил святих апостолів, вселенських і помісних соборів, і святих отців. – К. : Преса України, 2008. – С. 277–284.
6. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями і додатками / пер. Патріарха Філарета (Денисенка) за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX століття. – К. : УПЦ КП, 2007. – 1415 с.
7. Руська Правда (Поширена редакція за Троїцьким списком) // Історія держави і права України. Джерела права періоду Київської Русі / упор. і наук. коментарі А. Гуза. – К. : КНТ, 2007. – С. 46–50.